

koju truju najvećih savremeni otrovi: otrovi žurbe, prestiza, karijerističke pomame, beskrupuloznog arivizma i sličnih recidiva moralne zatrovanosti.

Neke od tipičnih Egerićevih osobina, u punom sijanju, možemo pratiti i u njegovoj najnovijoj knjizi *Dela i dani*. Za to nam posebno mogu poslužiti oglekli: *Duh bez refleksije i refleksija u službi duha* i *Delo i kritika*, koji u sebi okupljaju najveći broj onih žarišta koja su Egeriću potrebna da se umno i senzibilno isprovocira. U prvom od njih, Egerić sumira zasluge naše književno-kritičke misli u šestoj deceniji, posebno u suzbijanju poznatih ideoloških recidiva u našoj kulturi tih godina. Egerić, koji je inače jedan od naših najuspješnijih pamfletista, s neskrivenom ironijom govori o najvećem delu ovih zbivanja, pokazujući, između ostalog, da duh finese, s poetskom konotacijom, kada je u službi analize i opservacije, postaje razoran u pamfletskom kontekstu. Za čitaoca, koji je upoznat s aktualnostima u našoj kritici, biće najprijetniji iznenađenje Egerićev tekst *Delo i kritika*. U tom tekstu Egerić je oživio upravo onaj front kritike na kojem se danas vode najžešći kritičko-tonijski okršaji. U jezgri teksta nalazimo njegovo razmatranje na temu odnosa: kritički duh — kritički metod, što je vrlo zahvalno kad se ima u vidu entropija koja vlada oko ovih pojmova. Nasuprot olakom zdravorazumlju koje se s lakoćom poziva na kritički duh i kritičarev subjekt, u tipično »odbrambenom« stavu, Egerić o ovim problemima govori s krajnjom obazrivošću, bez onih poznatih »strankaških« recidiva tako prisutnih u domaćoj praksi rezonovanja na ovu temu. On je najpre krajnje pažljivo diferencirao obe kategorije vrednosti koje se ovde suočavaju, a zatim pokazao da one ne samo što jedna drugu ne isključuju nego se savršeno podrazumevaju u svakom ozbiljnijem kritičkom nastojanju. »Kritički duh — kaže on na jednom mestu ovog svog razmatranja — predstavlja neodređeno kretanje umnih i senzibilnih mogućnosti u kritičaru pred delom... Kritički metod, može se reći, *fiksira* duhovni pogled kritičara, određuje njegove granice, drži u njihovom okviru snage imaginacije, ne dopuštajući rasplinjavanje izvan izabranog puta i okvira. U duhu istog poređenja Egerić će, malo dalje u tekstu, uporediti kritički duh sa svetlosnim izvorom, a u kritičkom metodu videti onaj faktor orijentacije, koji mu određuje pravac i stvara ga u smisaoni poredak.

Poseban značaj u ovoj Egerićevoj knjizi ima ono mesto u tekstu *Delo i kritika* u kojem se pokreće pitanje pravog mesta i uloge »kreativiteta« u književnoj kritici. I ovog puta Egerić ispoljava jednu osobinu, koju sam ovde već podvukao, a koja posebno skreće pažnju: kao kritičar izrazitog kreativnog nerva on nijednog trenutka ne zauzima »strankaški« stav — pozicija za koju se on zalaže nije »opre-

deljenje« koje dolazi »spolja«, nego misaona kristalizacija koja nadire iznutra; ona proizilazi jedino iz dubina njegove refleksije na ovu temu, a ne iz nekog diferenciranja druge prirode, kako se to u nas najčešće dešava. Kreativitet, sam po sebi, sugerira Egerić, u kritici ne osigurava i njenu valjanost, budući da uprkos njemu ocene mogu biti pogrešne, a sudovi netačni. Između sugestija koje su ovde direktne ima i jedna indirektna: kritika ne mora biti impresionistička da bi bila kreativna; sve zavisi od subjekta o kojem je reč. Dalji segment koji proizilazi iz ove sugestije bio bi: kreativitet nije taj koji narušava aksiološki logos u kritičaru; to su, daleko pre, faktori druge prirode. Tako se svest o književnoj kritici i njenoj prirodnoj razbistava, a platforma za razmišljanje na njenu temu postavlja na široj osnovi.

Kad Egerić ne bi potpisivao svoje tekstove lako bi ih bilo prepoznati. Duh ozarene finese, tako specifičan za njegov način mišljenja i jezičkog izraza, prvi od njegovih tekstova sabirista umnosti, temeljitih i jezgrovitih sudova, tananih odseva senzibilnosti i duha, koji nisu nikad odsevi trenutnog raspoloženja i varljivog doživljaja umetničkog dela. Da je i sam Egerić toga svestan vidi se po stavovima za koje se zalaže u tekstu *Delo i kritika*. Bilo da ukazuje na udeo intelektu u stvaranju, ili insistira na metodi ili estetičkoj dimenziji u kritici, on uvek ulaže vidan napor da se ne ogreši o logiku predmeta o kojem razmišlja. Kad se Egerićeva kritička reč situira u naše kritičke horizonte, najčešće se asocira na onu skerlićevsku prugu koja se svojom poznatom kreativnom magijom belasa u našoj kritičkoj tradiciji. Manje se ima u vidu jedan aktuelniji podatak: da on tu tradiciju, pri padajući joj kreativno, svojim tekstovima punim tanaog i pažljivog rasuđivanja neprekidno konjuguje.

Alek Vukadinović

U MEĐUVREMENU

NAZOROV MIT OBNAVLJANJA (Uz 100-godišnjicu rođenja Vladimira Nazora)

Vladimir Nazor javlja se 1900. godine sa svojom prvom knjigom pjesama *Slavenske legende*. Od tada pa nadalje, istina nekad znatno više, a nekad osjetno manje, sve do izdanja knjige *Miti i legende* 1948. godine, Nazor se bavio, ili vraćao mitu. On je svijet u potpunom njegovom totalitetu, isprepletenosti i uvjetovanosti svega pokušao shvatiti, ali i istodobno poetizirati i objasniti pomoću mitova. *Mythos* u Nazora ne označava samo »sve ono što stvano ne može postojati«, već i onu dimenziju u kojoj se mit vraća svome nastajanju, dakle onome što bi moglo postojati i što u neku ruku zapravo i postoji. Njegov *mythos* potpuno je suprotstavljen svakoj religioznoj i metafizičkoj vrijednosti, podjednako kad se govori o mediteranskim mitovima, kao i kad se govori o slavenskim legendama, ili se za gradbu pjesme poseže u biblijske teme. Tako Nazorova mitologija sama sebe ruši u jednom potpuno zatvorenom krugu, gdje se ono »što stvarno ne postoji« uspostavlja kao postojanje.

Mit je u Nazora posrednik, transmisija, prenosilac poruka i formula za lako dešifriranje sveimaginarnoga i svega onoga što se jednom riječju zove — pjesništvo. Mit je tu da objašnjava, čini normalnim i opravdajućim sam život, da pruža sve manje njegove primjere kao i opravdanja za ljudske postupke uopće.

Primjera radi, mediteranski mit daje vrijednost, opravdanje i značenje Nazorovu bračkom postojanju:

»Vinograd moga je oca ovjenčan zelenim vijencem
Maslinâ. — Pod njima ja sam u vrućijem danima ljetnim,
Grožde dok zrijalo i pjev cvrčakâ šibao uzdah,
Gledao u zanosu svijetle vizije, što ih je Podne
Pred očima stvaralo mojim.
More je šumjelo negdje daleko. — Po modrome nebu
Plovidli bijeli oblaci, a zemlja je ležala teška
I tiha u snu sunčanu.
... U takav ja sam trenutak
Veliku, strog u mirnu, iz maslinika se dižuć
K vedrome svodu, bez štita, bez koplja i kacige sjajne,
Video Pallas Atenu.«

MASLINA

Uglavnom, Nazor gaji, njeguje i ističe mit stvaranja svijeta, mit nekog novog tek dolazećeg doba, mit Proljeća i mit Prirode u kojemu čudesno izbiја energija, plodnost, bujnost i nadasve ritmičnost života. Ali, da se krivo ne bi shvatili — Nazor nije mističan mitičar koji *par excellence* traži religiozno ponovo stvaranje, »početak«, već on tek naglašava *obnavljanje*; pa ni to koliko ukazuje da taj mitski život postoji upravo tu pored nas i da ga treba umjeti samo prepoznati. Najzornije je to dato u pjesmi *S partizanima*.

Za Nazora je najbitniji mit koji govori o stvaranju svijeta svjetlosti, preko kojega on može i objasniti sve, pa i postanak (i trajanje) tmine. Pjesnik osjeća jedinstvo Prirode, uviđajući da je ona posvećena sama sebi, samoj svojoj strukturi, svome jedinstvu djela i oblika, svojoj harmoničnosti postojanja i apstraktnosti svojih detalja; zato tu ničega nema od poboznoga, što je inače često u svezi s mitovima i mitološkim.

Dakle, ne bi se smjelo vulgarno tumačiti Nazorovo poznavanje za mitovima. Tu bi trebalo apstrahirati i činjenicu kojoj od mitologija pripadaju mitovi unijeti u pjesme, kao i imena i značenja (u banalnom, doslovnom smislu) tih mitova. Jer ti mitovi, koji valjda odvajkada, pa i danas još žive, imaju u Nazora, ponovno, funkciju jednog novog oblikovanja, stvaranja i opravdanja svakog postupka i svake čovjekove aktivnosti. Uporabljujući mit uvijek i u svakoj prilici, pjesnik zapravo isti taj mit ruši. Nazorov mit ne pripada nekim nadnaravnim bićima, on je stvaran i dosegao je postojanje u običnosti i svakodnevnosti života — u čovjeku, bilju, životinjama, moru i svjetlosti — u onome što se *obnavlja*, ali istodobno i potpuno i u onome što je, paradoksa li — smrtno. Tako se Nazorov mit uvijek i isključivo odnosi na stvarnost i pripada svakodnevnom svijetu:

»Kleknuo je sam uza te, prignuh se nad tobom — pričam Kako se mladi bog Bako u vitu stvorio negda Vijonogu vinovu lozu, Samo da zglobovima i svojim da prućem što čvršće Erigonu obujimi krasnu.«

LOZA

I zato u Nazora obične stvari kao što su čamac, maslina, loza, grad, šuma, bor, hridina, mlina i drugo dobivaju mitske dimenzije. Sve je u njega stvaralačko. Sve se nekako javlja kao vječno. To stvaranje to postojanje svega čega se pjesnik dotakne i što unosi u svoju poeziju, prisutno je u srži nekog prirodno neshvatljivog bića, dakle, kao čisti simbol, pa se tim putem život simbola i svega percipiranog uvijek produžava; da nekakve pojedinosti tog produženog postojanja ne mijenjaju smisao postojanja i njegovu mističnost. Taako je, s jedne strane, sve ograničeno, obično, delimitirano i smrtno; a s druge je strane ta konstantna definicija upravo uzročnikom neograničenog, vječnog, neshvatljivog i nepojmljivog života simbola svega što oživotvoruju, ili svega čiji život tumače. Ovakv rezultat je pjesnikova lucidnog uočavanja drame Čovjeka i Prirode, tih dvaju vječitih talkmaka koji međusobno svojataju primat stvaralaštva. I na koncu, Stvoritelj Priroda nije više u doslovnom smislu riječi »stvoritelj, jer se stvoreni objekat može smatrati definitivno stvorenim tek kad je potpunoma osmišljen, a to može samo Čovjek. Priroda je stvorila red i plodnost, a Čovjek je tom urodu dao razrađen smisao. To bi bio nekakav pravi izvor s kojeg je potekla stvarnost. Otuda polazi i Nazor. To podupire i činjenica da on ruši mitsku misao unoseći je u pjesme, da je uspjela nadići i u poetskoj konstataciji uspostaviti njenu korjenitu izmjenu. Mitska misao u Nazorovu pjesništvu nije ostala statična, već dinamično razgrađujuća, podjednako polazeći istodobno unazad i unaprijed tumačeći svoju sadašnjicu. Takav pristup mitu i mitologijama spasio je Nazorovo pjesništvo sputanosti, idolatrije, religioznosti i iluzija. Tako, po našem pjesniku, kao i prema Hesiodu, »sve što je bilo, sve što jest, sve što će biti« — traje i jeste tu sa (i međ') nama.

Ovo vraćanje Nazora mitovima ili još bolje, objašnjavanje svijeta i sebe, dakle povijesti i ljudi, putem mitologija, vidjeli smo, ne znači automatski i neku Nazorovu arhaičnost, još manje znači njegovo pokušavanje sticanja nekakvih magijskih moći nad stvarima koje je prethodno spoznao i razotkrio, već se to jeste izvorna Nazorova pjesnička zaokupljenost *prvim pojavama nečega*. Jer Nazor, u kasnijem slijedu postojanja tih pojava, upravo opet preko mitova, jednu izvornu stvarnost odvaja od pulkih religioznih potreba i stega, društvenoga reda i zahtjeva, kao i monalističkih težnji. On u svojoj poeziji, kad koristi mitove, ne zapada u apstrakcije, ne odlazi u krajnosti embrionog stanja svijeta, ali ni u katakliz-

mičke krajnosti njegovog raspadanja u Kaosu. Nazor se, pak, bavi, koliko je to pjesništvu moguće, praktičnim stranama tog svijeta koji se univerzalno obnavlja u svjetlosti, koji ne tvori nadnaravna bića, ali tvori bića koja su ipak neobjašnjiva. Nazor odbacuje sve moguće mitovima predočene svjetlove i prihvaća samo ovaj svijet kojeg »poznajemo« i u kojemu živimo, on se zanosi njegovim kozmičkim ritmovima:

»Sve teče,
Sve dršće,
Sve titra,
U okrug se nemirno kreće
Niz neznane putove sreće,
Sa vječne planine put mistična mora;

U jezgrama bitima,
U ljuskama korā
Sve teče,
Sve titra,
Po zakonu nekog nitma
Sad spora,
Sad hitra,
Što nikad umirit se neće«.

PANTA RHEI

Nazorov svijet, dakle, nije apokaliptičan, jer on nema potrebe da stvara novi svijet, pa ni želje da se ruši postojeći. Dapače, ovo drugo još manje, jer je istim ushićen, jer Nazoru ovaj postojeći Svijet nema kraja i već u njemu je vrijeme linearno i nepovratno. Univerzum je u stalnom stvaranju, širenju i bujanju.

Nadalje, Nazor svoje mitove dovodi u talkav odnos da oni potpuno gube svaki oreol božanstva. Njegovi mitovi ne žive daleko od običnih ljudi i nisu nimalo ravnodušni prema stvarima svijeta, već su, naprotiv, živo zainteresirani za trenutane, pojedinačne, svakodnevne ljudske sudbine, za njihovu patnju krvi i mesa, kao i za njihove ljubavi, obične poslove i smrtnost. I opet dolazimo na, već naprijed naznačeni, kružni proces Nazorova stvaralaštva, gdje uproščeno rečeno pjesnik ruši mit njegovim isticanjem. Evo kako se to događa. U mitologijama je najbitnije da se upozna podnjetilo i povijest nečega s čim se želi ovladati i to je moguće jedino tim putem. Nazor je, kao pjesnik i vizionar, svjestan da u potpunosti neće poznati podnjetilo i povijest Prirode, a još manje gajiti bilo kakve djetinje iluzije da će njome moći ovladati. Iz ovih razloga pjesnik se obraća već postojećem stvarnom krugu, samo oponaša trenutnu cirkulaciju Prirode, diveći joj se. Dakle, on samo želi i nastoji da se uspostavi komunikacija njega i prirode i to u »zatečenom« momentu, što je — ako mi se dozvoli takva formulacija — realističko stanje mističnosti, konkretno-praktična mističnost. Dakle, nema tu onog prvobitnog jedinstva koje je veoma bitno za mitologije, već je sve zastrupljeno u nekom postojećem stvarnom sadašnjem jedinstvu. Nazoru nije bilo potrebno posezanje za nekakvim mističnim stanjima da bi se doseglo blaženstvo. Za to je bila dovoljna njegova potpuna okrenutost Prirodi i mediteranskoj zavičajnosti.

Tomislav Marijan Bilosnić

ODGOVOR FLORIKI ŠTEFAN Recept kako se ne prave recepture

U broju 108—109 časopisa *Polja*, polazeći od mog nekrologa velikom prijatelju i saradniku (zajedno smo napisali i poemu *Alba*) Jonu Balanu, Florika Štefan, napadom *ad personam*, pokušava da naruši moj lični ugled, prilepljujući mi kojekakve etikete, i ličnim, njoj svojstvenim interpretacijama da dezinformiše javnost.

Člankopisac, verovatno, misli da će me posmrtno zavladati s preminulim prijateljem; malo teško, alio to nije uspeo za života. Jer iz ovog napisa izgleda kao da je on bio nečija žrtva, da mu je učinjena neka nepravda, nanesena neka uvreda. Bože, bože! A to govori ona koja nije htela da saraduje u broju časopisa posvećenom ovom piscu (kao urednik toga broja lično sam od nje, pismom, tražio prilog). I sada kaže, kao da je pokojni Balan bio »čitalica«, te takve banalnosti zbog kojih se uzdržala i slično.

Ton ovog napisa je apokaliptičan, bez pogovora i prigovora. U Zola-stilu: »Optužujem!...«, koji će ući, nema sumnje, u istoriju (u neku istoriju). S malom, ali suštinskom razlikom. Veliki pisac nekoga napada da bi drugog odbranio. Florika Štefan, obratno, nekoga kobajagi brani da bi drugog oštro napadala. Veliki humanista brani žive od potencijalne smrtno osude. Naš člankopisac upliće i mrštvu da bi nekoga osudio. I još nešto, što se kosi valjda sa svim jurisdikcionim postavkama od Hamurabija, preko rimskog prava pa do naših dana svakako: Florika Štefan uzima na sebe ulogu tužitelja, a htela bi biti i presuditelj i, maltene, izvršitelj. Što je mnogo, mnogo je, pa i od Florike Štefan.

Ona vazda svoje lične »uvredenosti« uzdiže na rang neke društvene savesti, govoreći u ime nekog javnog mnenja (koje bi apriorno moralo biti na njenoj strani), a ne konsultujući ni delimično ni sporadično to isto javno mnjenje. Demokratski je i u duhu naših društvenih kretanja da se ljudi malo priupitaju kada se istupa u njihovom ime, ili bar da se oslušnu njihovi glasovi.

U pomenutom nekrologu neprežaljenom Jonu Balanu od oko 1000 reči (to je jedina realnost) upotrebljena je i metafora »izvršni inženjer duša«, u datom kontekstu nije data pod navodnicima, jer je preinačena, niti je to bitno, jer je ona ovde uzeta samo kao simbol, u figurativnom smislu, a koju sam ja, kao »dobar« poznavalac »stalljimizirane recepture« (pokazalo se da su drugi bolji njeni poznavaoi, ipak) pripisivao Gorkom od koga sam je i preuzeo. *Mea culpa, mea maxima culpa*. Izvinjavam se seni Jona Ballana koji je zbog ovoga postao »argumentom«, a ne mogu pohvaliti one koji nisu imali strpljenja da čekaju, na krivini svakako, drugu, bolju

priliku. Kriv sam i ja što nisam rekao vajar srca ili nešto drugo, da ne bih nekome dao povoda za tu, stvarno fantomatičnu jednacinu: neko je to rekao = Radu to upotrebljava = on je to = društvene sankcije. To je, svakako, hiper-super-hiperbolica i za naše, satelitsko doba.

Međutim, ljudi (ne samo ja, što mi čini zadovoljstvo) ne mogu da se čudom načude kakva li je to (osim što ona, valjda, pripada nekoj ličnosti i što sam je ja supstitucijom pripisao velikom proleterskom piscu) estetska formula sadržana u ovoj metafori? Ili, ne daj bože, politička? Osim ako neko, lišen elementarnog smisla za nijanse, ne smatra da su »inženjeri duša«, i vo vremena ono, ove (duše) modelirali mengelama. A kako Florika Štefan govori o »socreallizmu«, maltene kao o nekom skupu drogista ili državnom neprijatelju, a ne o nekom, pa čak i s neliterarnim efektima, estetskom opredeljenju, svašta još može biti. Smatram da smo, baš zbog ove lepe slobode koju uživamo, u situaciji da možemo govoriti odmereno i kritički (a to se radi i u vrlo učenim disertacijama), bez nekog straha od tabu-tema — a najmanje da ih nekom, po ličnom čefu, prikrijemo — i o »sukobima na književnoj levisci« i o socijalističkom realizmu, a i o apstrakcionizmu i hipermodernizmu, pa, bogami, ako treba, i o crnim valovima u umetnosti. Lično nisam ni za crnobeli realizam, ali ni za žučkasto-pepeljastu ne-literaturu.

Člankopisac brka suvereno dve stvari: estetske stavove i političko opredeljenje. »Teoričari« s Beogradskog univerziteta (koje, uzgred budi rečeno, ne znam ni lično ni bezlično), čijim mi primerom »preti«, zastupali su stavove koji su se, koliko znam, suprotstavljali samoupravljaju. Lično ne znam da je neko u ovoj zemlji, pa i u malo težim vremenima, bio proganjan zbog književno-estetskih stavova. Za žaljenje je samo što i neki književnici to priželjkuju, ili time vrše neku presiju. Da sam na njenom mestu (svog sagovornika), mogao bih da kažem da je negde, u nekoj zemlji, nekada bivalo da su i književnici čamili po konc-logorima.

Dallje, ne znam koliko je preporučljivo izdvojiti jednu jedinu (od 1000 reči!) citat-metaforu, izvan konteksta, i na osnovu toga nekoga optuživati. Da sam na njenom mestu, mogao bih reći da je to, recimo, dogmatско izdavanje pojedinačnog činilaca itd. A ako već pominje Program SKJ, opet, da sam na njenom mestu, mogao bih reći da je ovakva metodologija i u širim, međunarodnim razmerama, osuđivana u svim programima SKJ, od 1948. godine navamo. Ali ja to ne činim, jer znam da su njene pobude lične prirode, a ne s neke šire platforme.

Teško je oteti se utisku i ne reći nešto o lekcijama koje mi drži moja bivša učenica koja je, kao, izrasla (teško je to, stvarno, prosuditi po ovom članku). Stvar je to, pomalo i etičke i estetičke, a i drugih činilaca.